

Een eeuw vrijdenken

Het verheugt me zeer dat ik in de rubriek „Geestelijk Leven” iets mag zeggen over een beweging en een vereniging die in deze dagen haar honderdjarig bestaan gedenkt. De beweging die haar organisatorische vorm heeft gevonden in de vrijdenkersvereniging De Dageraad, heeft deel genomen aan het geestelijk leven in Nederland in een bewogen en beweeglijke tijd. Zij is ontsprongen aan de overtuiging van een kleine groep die meende dat een stem ontbrak in het koor van wie uitdrukking gaven aan wat er geestelijk leefde in het Nederlandse volk. En die ook meende dat deze stem weerklink zou vinden en krachtiger zou worden naarmate zij meer begrip zou ontmoeten.

Dit begrip was in 1856 maar schaars. Het nieuwe geluid dat De Dageraad wilde doen horen, werd gemakkelijk overstemd voor wie hierin meer iets duivels hoorden dan een nieuw menselijk geluid dat zich verstaanbaar poogde te maken. En dat was begrijpelijk. Want dit geluid was in die dagen letterlijk iets ongehoords. Het betekende niets minder dan een breuk met wat aan geloofsbezit van generatie op generatie was overgeleverd en als onaantastbaar en als een heilig bezit werd beschouwd. Maar Nederland, en niet Nederland alleen, stond voor het begin van een nieuwe era waarin zich geestelijke en maatschappelijke veranderingen en revoluties zouden voltrekken als nooit tevoren en in een orgekend tempo. Daarom was de naam Dageraad niet slecht gekozen. Want er werd in uitgedrukt dat een nieuwe dag op komst was waarin een nieuw licht zou worden geworpen op in goed geloof aanvaarde overtuigingen die aan zekerheid zouden verliezen en opgegeven zouden worden, naarmate zij aan zedelijke kritiek en twijfel zouden worden onderworpen.

Het begrip waarheid veranderde aan inhoud. In plaats van een éénmaal gepenbaarde waarheid waarop het geloof van eeuwen berustte, was men zich bewust geworden van een waarheid die gezocht moest worden. Een beweeglijke, een wordende waarheid. Het leek zo eenvoudig, maar het bevatte een volkomen nieuw beginsel om er mee en om er uit te leven, wanneer aan het eind van de discussies over de statuten als doel van de vereniging werd genoemd: het zoeken naar waarheid. En hoe wilde men die zoeken? Door middel van natuur en rede. Men zei het eigenlijk anders: geleid aan de hand van natuur en rede. Maar deze voor ons gevoel wat vreemde beeldspraak behoorde tot de uitdrukkingwijze van die tijd.

Nu leek dat alles eenvoudiger dan het in werkelijkheid is, maar de achtergrond was toch wel duidelijk. De overgeleverde schriftelijke openbaring die richtlijn en troost was voor dit leven en voorbereidde op een later leven moest plaats maken voor langs redelijke weg verkregen kennis van deze wereld en voor doeleinden en idealen waarnaar het waard was in dit leven te jagen. De wetenschap met haar beproefde methodes zou voortaan de leiding geven die het geloof tot op heden was toegevalen. Het denken van de mens moest zich bevrijden van wat wel vertroostend en dierbaar mocht lijken, maar wat toch voor het denken niet houdbaar bleek te zijn en daarom dan ook geen waarheid mocht heten. Dit denken noemde zich dus vrij, in tegenstelling tot het aan geloof en traditie gebonden denken. Dit vrije denken was geen willekeurig denken, integendeel; het was aan eigen wetmatigheid en ook aan eigen beperkingen gebonden, maar het was niet van tevoren vastgelegd aan denkvormen en systemen, die geen onderzoek of twijfel toelieten. Vrij denken betekende en betekent ook nu nog: bevrijdend denken.

Natuurlijk was deze wijze van denken niet iets nieuws dat ontdekt werd in het midden van de negentiende eeuw. Zij behoort in een ontwikkeling geplaatst te worden die al bij de Grieken begint, waar voor het eerst de geest van onderzoek zich doet kennen die geleid heeft tot dát streven, tot die wil tot waarheid die niet

halt kan houden voor welk verschijnsel ook in natuur, samenleving of 's mensen psychisch bestaan. In de tijd die wij het tijdperk van de Verlichting noemen, dit is in de achttiende eeuw, was deze wil tot waarheid ongemeen krachtig geworden, ook en niet het minst op het terrein waarop het verzet tegen dit onderzoek altijd het sterkst is geweest en nog steeds sterk is, dat van de godsdienst. De denkbeelden waar De Dageraad mee voor de dag kwam, waren de denkbeelden der Verlichting die in ons land maar laat en aarzelend toegang hadden gevonden. Meestal in de vorm van een compromis waarbij een verzoening werd nagestreefd tussen de overgeleverde geopenbaarde waarheid en het nieuwe waarheidszoeken. De Dageraad nu stelde zich geheel op het standpunt, dat er geen heilige huisjes mochten blijven bestaan waar het kritisch onderzoek geen toegang tot had.

Het is begrijpelijk dat een vereniging van vrijdenkers, die zich niet mocht verheugen in de steun van veel erkende autoriteiten die haar maatschappelijk aanzien hadden kunnen verschaffen, meer verzet heeft ondervonden dan instemming en sympathie. Ons door en door kerkelijk Nederland van het midden der negentiende eeuw gaf nu eenmaal niet de voor het bloeien van een vrijdenkersvereniging gezegende sfeer en zij die op een bemiddelende en verzoenende wijze het oude geloof aan het moderne denken wilden aanpassen, hadden alleen maar last van die wilde jongens die te radicaal wilden doorsnijden wat zij juist aan elkaar wilden knopen. Maar eigenlijk deugt het woord „wilde jongens” ook niet voor het gros der vrijdenkers die op een wat dorre wijze en met nogal eens tweede- en derdehands kennis hun zaak verdedigden en propageerden. Gelukkig dat er echt een wilde jongen voor het vrije denken op de bres sprong, misschien geen echte verenigingsvrijdenker, maar een man naar wie meer dan naar enige ander schrijver in de vorige eeuw is geluisterd, Multatuli. Het gezag en de invloed van zijn woord waren het gezag en de invloed van het vrije denken.

Gezien de afzijdigheid van velen die in hun hart met het vrije denken van De Dageraad wel moesten sympathiseren, was het meedoen of meeleven van mannen als Jakob Moleschot, de fysioloog van Europese bekendheid, de ex-theoloog Johannes van Vloten, de ver buiten de vrijdenkersbeweging vereerde Domela Nieuwenhuis, de breed-denkende politicus en pedagoog A. H. Gerhard en later van de filosoof Leo Polak — om maar enkelen te noemen — des te waardevoller en — sympathieker.

*
* *

De geschiedenis van De Dageraad en die van het vrije denken dekken elkaar niet, doch niet in die zin, alsof De Dageraad het vrije denken zou hebben verzaakt. Maar terwijl De Dageraad een moeizame tocht heeft moeten maken door de laatste eeuw, met veel strijd naar buiten en van binnen, heeft het vrije denken, waar de vereniging zich geheel voor openstelde en aan gaf, zich glorieus verbreid. Er is een mate van vrij denken binnengedrongen in godsdienstige kringen en daar buiten waar men zich een eeuw geleden waarschijnlijk geen voorstelling van had kunnen vormen. En in een andere zin dan zij zich hadden voorgesteld. De oude vrijdenkers leefden in een tijd toen velen van de wetenschap, vooral van de natuurwetenschap verwachtten dat zij de levensraadselen zou kunnen oplossen. Dit was een rationalistische overspanning van het vrije denken. In wezen is dit denken bescheiden en wanneer het de wetenschap als een nieuwe godsdienst het wezen der dingen wil laten openbaren, miskent het zichzelf. Maar in het beginsel van het vrije denken ligt de mogelijkheid, ja, meer dan dat, de noodzaak en verplichting opgesloten, zichzelf voortdurend te herzien.

Hier ligt, meen ik, een tegenstelling met het aan dogma en leerstelling gebonden denken, dat dit steeds meer moet prijs geven van wat het eerst als onvervreemdbaar bezit had menen veilig te hebben gesteld. De vrijdenker kan het woord van Oscar Wilde omschrijven die gezegd heeft: een mens kan het onmogelijke geloven, maar een mens kan nooit het onwaarschijnlijke geloven. Dit betekent dat het geloven van het onmogelijke het geloven is van wat in aanleg aanwezig is, maar wat men nog niet als mogelijk kan zien, omdat de blik niet ver genoeg reikt, omdat de verbeelding te kort schiet. Het onwaarschijnlijke echter blijft onwaarschijnlijk en op zijn best kan men het wat minder onwaarschijnlijk trachten te maken. En dit vindt dan ook plaats in veel geloof, omdat het anders niet meer genomen wordt. De geschiedenis kent voorbeelden genoeg van die onmogelijkheden die mogelijkheden zijn geworden, maar het onwaarschijnlijke kan alleen maar aangetast en gereduceerd worden.

De vrijdenkers hebben met hun strijd voor de vrijheid van denken tevens gespeeld en gestreden voor een menswaardig bestaan, voor de menselijke waardigheid, omdat voor hen de mens een eigen waarde, niet een afgeleide of een schepselwaarde bezit. Dit humanistisch standpunt is onverbrekkelijk aan het vrije denken verbonden. Dit is ook altijd de inzet geweest van de strijd die vrijdenkers hebben

moeten voeren voor „de vrije gedachte, tot verdieping en verbreding van 's mensen besef op alle gebieden des levens”, zoals het in de statuten van De Dageraad staat. De bestrijding van het geloof staat niet als leuze in het vaandel der vrijdenkers, maar waar zij in dit in dienst zien gesteld van geloofsorganisaties om hun macht en invloed aan te wenden tot het opleggen van hun doeleinden en inzichten aan wie hun geloof niet delen, daar zien zij het vrije denken bedreigd en komen zij tot verweer tegen geestelijk geweld.

Om te besluiten kunnen wij zeggen dat het vrije denken, dat De Dageraad zich tot doel en taak heeft gesteld in de honderd jaar van haar bestaan ver buiten haar bereik zich heeft verbreid. Hierover kan zij zich slechts verheugen, omdat dit haar bestaan en strijd meer dan rechtvaardigt.

Dr. O. NOORDENBOS

Echt en onecht in geloof en ongeloof

Een nieuwe brochure van de hand van

Prof. Dr. T. T. TEN HAVE (oud-hoofdbestuurslid)

Prijs 75 cent

Bestellingen te richten aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond
Bleyenburgerstraat 1, Utrecht - Telef. 10163 - Postgirorekening 304960

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
7 OKTOBER 1956

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Bleyenburgerstraat 1, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Varø-microfoon.

Administratie en redactie: Humanistisch Verbond, Bleyenburgerstraat 1, Utrecht, Postgiro 304960
Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,20, buitenland f 4,60 p.j.